

Orðaskifti:

Til verka, nú!

UMHVØRVI. Nú er tann stundin komin, at politikarar noyðast at taka umhvørvið í ávara. Tað er ikki nøktandi at taka við millumtjóðasáttmálum, ið ongan veruligan týðning hava fyri Føroyar. Tørvur er á einum sjálvstøðugum umhvørvismálaráði. Men tørvur er eisini á eini virknari umhvørvisrørslu, heldur Durita Brattaberg, búfrøðingur

Durita Brattaberg er útbúgvin búfrøðingur innanfyri náttúrufrýsiting. Hon er umhvørvisverndarleiðari í Nordland Sýslu í Noreg.

Savnsmynd

Eftir Duritu Brattaberg
Høgni Mohr týddi úr danskum/norskum

Eingin umhvørvisligur heildarpolitikkur

Meðan onnur lond, sum Føroyar vanliga samanbera seg við, leggja umhvørvispolitiskar ætlanir fyri komandi öld, hevur verið trupult at staðfest, hvønn umhvørvispolitikk Føroyar hava. Umhvørvið tykist vera eitt ikki-evni, bæði hjá kommunu- og landspolitikarum; beint áðrenn val og gerandis dagar annars. Soleiðis er, hóast flestu flokksstevnu-skráir í byrjanini vilja vera við, at flokkarnir hava til endamáls at umsita náttúrutilfeingið á skynsamlan hátt.

Nøkur av teimum fáu skjølunum, ið seta umhvørvisspurningar á dags-

skránna, eru galdandi umhvørvislóg og kunngerðir við heimild í umhvørvislógini frá 1988. Og meðan lógin í flestu førum verður handhevdjað við krøvum móttegis tí almenna, privatum ella vinnulívi, verður at kalla onki gjørt tí tess at upplýsa borgarar landsins um, hvussu teir á einfaldan hátt skulu bera seg umhvørvislaga rætt at.

Undanfarna landsstýrisfólkini við umhvørvismálum hava tverri ikki gjørt størvegis vart við seg í umhvørvishøpi seinastu árin – kanska tí landsstýrisfólkini, ið verða vald tá ið samgonga verður skipað, býta ymisku málsoðini sínamilum. Og tá kann meira enn so koma fyri, at onkur verður landstýrismaður við umhvørvis-, kommunu- og

kenslumálum, ídnaðar- og landbúnaðarmálum ella olju- og umhvørvismálum. Og tí landsstýrismaðurin við umhvørvismálum ikki hevur nakað rættiligt umhvørvismálaráð við serkundaðum fólk aftan fyri seg, er eyðsæð, at umhvørvisarbeiðið verður raðfest aftarlaga.

Seinastu árin eru kollveltandi bygnaðarbroytingar framdar í landsumsitingini. Nógv nýggj stovr eru gjørd, men sigast kann, at umhvørvisspurningar standa aftarlaga í raðfestingini. Tað sæst nevnliga, at ætlaða umhvørvis- og landbúnaðaræiddin í Landsstýrinum kann gerast hitt seinasta, ið kemur í fasta legu, tí ongin vei nær deildin verður stovnað. Avleiðingin av hesum er, at til

hendan dag er ongin stýrisdeild, ið hevur fulltíðarstørv í umhvørvis- ella náttúrufrýsiting í Føroyum sum heild. Tað er alneyðugt at skifta orð um, um rætt er at leggja umhvørvið undir landsstýrismannin í oljumálum uttan at hava havt eitt orðaskifti um tær tví-støður, ið kunnu koma millum hesi bæði økini.

Torført er at bera eygað við landumfatandi ætlanir um at gera stöðuna á umhvørvisøkinum upp og gera raðfestingar og staðfesta endamál. Kanska er hetta orsökini til, at arbeiðið hjá landsstýrinum í mestan mun er merkt av eldslókking heldur enn fyribyrging.

Umhvørvisvegleiðing og millumtjóðasáttmálar Stórt trot er á skikkaðari vegleiðing og ráðgeving í kommununum. Avmarkaða stöð landsins hevur við sær, at tað í ein ávisan mun ber til at miðsava og eftirlaga umhvørvisarbeiðið, soleiðis at hópur av meira tekniskum spurningum og uppgávum í sambandi við tilrættislegging kann verða loystur á sama hátt á ymsum stöðum.

Alneyðugt tiltek, ið t.d. hava samband við frærensluvatn, seyðahald og sankutaðing (komposter- ing), kundu verið fyriskipað meira skynsamligt í nær-samfelagnum, vinnulív, felagsskapir og myndugleikar umhvørvisarbeiðið í Føroyum.

Føroyar hava sett margar millumtjóðasáttmálar í gildi. Verða hesir nærlisnir, er greitt, at summir teirra ikki hava serliga stóran

Grundarlagið undir norðurlenska umhvørvissamstarvinum er almennu aðalreglurnar fyri náttúru- og umhvørvisvernd, ið eru víðurkendar bæði tjóðliga og al-tjóðliga; t.d. fyri burðardygga menning, umhvørvisistillagða samfelagsmenning við tí fyri eygað at sleppa undan umhvørvis-trupulleikum eins og økis-ábyrgd, ringrás-ætlanir og varsemi.

Landsstýrið var umboðað á ST-ráðstevnunni í Rio í 1992, og avtalan er undirskrivað. Tíverri er arbeiðið ikki byrjað í føroysku nær-samfeløgnum, tí ongin enn hevur kunnað um ætlanirnar við avtaluni, og hvat Local Agenda 21 snýr seg um.

Local Agenda 21 (LA21) var borðin fram undir ST-ráðstevnunni um umhvørvi og menning í Rio de Janeiro. Luttakarnir samtyktu m.a. eina verkætlan fyri umhvørvis- og menningarárbeiði í 21. öld. Hon varð nevnd Agenda 21, og er eitt umfatandi skjal í 40 pørtum. Í 28. parti stendur nakað heilt nýtt. Her vendir ST sær á fyrsta sinni beinleiðis til heimsins kommunur og nærsamfæløg. Gjört verður vart við, at nógvar av heimsumfatandi umhvørvisavbjóðingunum, ið Agenda 21 víðger, eru staðbundnað virksemd sum heild. Soleiðis spæla tey einstøku menniskjuni í nær-samfelagnum, vinnulív, felagsskapir og myndugleikar høvuðsleiklutir í arbeiðinum at skapa burðardygga menning.

Local Agenda 21 er smíðað til føroyska samfelagið!

Local Agenda skal í fyrstu atløgu metast sum ein staðbundin ætlan, ið skal stuðla upp undir eina burðardygga menning. Local Agenda er eftir mínum tykki júst tað, ið føroyska samfelagnum tørvur, men ikki neyðturviliga saman við tí, sum kommunur og nærsamfæløg annars gera.

Local Agenda 21 fer í størsta mun at snúgva seg um: At staðfesta sambandið millum virksemd á staðnum og al-tjóða avleiðingar. At siggja menningina í langtíðarhøpi, norður og suðurhøpi og al-tjóða samhuga. Luttøka, ið elvir til nýskap-an og menning í nærsamfæløgnum, verður umráðandi. Hesi avmarkaðu øki eiga at leggja stórri dent á samanhingin millum um-

hvørvisvernd, búskap og lívsvirði.

Mest umráðandi umhvørvisavbjóðingarnar krevja, at farið verður til verka, nú. Skulu vit taka burðardygga menning í álvara, er neyðugt at vit byrja við at gera okkurt við størstu avbjóðingarnar. Serliga umráðandi er at fara undir at: minka nýtsluna, menna burðardyggar flutning og ferðslu, víðgera vedurlagsspurningar, vera meira nágreinilig í jarðarfrýsiting við serligum denti á lívfrøðiliga fjølgan, og menning av einum burðardyggu vinnupolitikki í nærsamfæløgnum.

Føroyum tørvur eina virkna umhvørvisrørslu Einasta umhvørvisfelagið í landinum, Føroya Náttúru- og Umhvørvisfelag (FNU) hevur bert fáar virknar limir. Felagið var virkið í sjeyti-árunum, tá ið skipað varð fyri ráðstevnum um umhvørvisspurningar og lutøku í umhvørvisorðaskiftum. Seinastu árin er limatalið fallið, og virksemd er avmarkað til onkur lesarabrev, ið finnst at umhvørvispolitikki landsins, serliga í sambandi við vatnorku-útbyggingina. FNU hevur ikki egna skrivstovu og fær ongan rakstrarstuðul. Landsstýrið átti at fata nyttuna av, at ein óheftur felagsskapur verður hildin virkin og heldur eygað við umhvørvisarbeiðið í Føroyum.

Vatnorka í brennideplinum

Vatnorkumálið, ið dúgliga hevur verið kjakast um seinastu árin, er eitt gott dømi um tørvin á einum skipaðum umhvørvispolitikki. Orsøk er at halda, og tað er nú einaferð soleiðis, at tað kundi verið sloppið undan summum miskiljingum, um umhvørvisspurningar høvdu verið raðfestir longur frammi politiskt og um landsstýrið hevði sakkunnleika í umsitingini.

Farið er av álvara undir vatnorkuútbyggingin í Eysturoynni. Tunnlar verða borðir í fjallinum haðani vatnið frá størstu ánum og minstu lókunum í vestara parti av oynni stavar. Vatnið verður veitt í tunnlum til turbinar, ið vórðu bygdar í sambandi við fyrsta byggingstíð Eiðisvatn.

Seinasta háva árið hevur orðadrátturin í mesta mun snúð seg um hesa útbygg-

ingina og um spurningin um útbyggjarin, alkommunala orkufelagið, SEV, hevur neyðugu loyvi til vatnorkuútbyggingina. Sambært hundrad ára gamla lóg hevur SEV einkarrætt til vatn-gagnnýtslu. Lógin gevur felagnum loyvi at gagnnýta tað vatnið, tí tørvur. Sambært galdandi lóg ber til at fremja vatnorkuútbyggingar uttan serloyvi ella greining av avleiðingunum, og ongi umhvørviskrøv verða sett útbyggjaranum. Komið er eisini fram, at sambært umhvørvislógina er einasta, ið eftirlit kann havast við í sambandi við útbyggingina, at borievjan frá tunnluum verður burturbeind sambært reglugerðina.

Landsstýrismaðurin við umhvørvismálum hevur fingið mótmælisskriv frá búfólkunum í bygdonum, sum eru í útbyggingarøkinum. Týðningarmiklir spurningar hava verið settir í lögtinginum, men svarini hava ikki verið nøktandi. Málið kann fáa stóran týðning sum fordømi, tí tað hevur víst, hvussu leiklutirnir eru býttir millum landsstýrismannin og alkommunala orkufelagið; og landsstýrismannin og Yvirfríðingarnevndina. Komið er nevnliga fram, at landsstýrið ikki hevur ábyrgdina av vatnorku-útbyggingini, men at hon er latin útbyggjaranum, SEV, upp í hendi. Eisini er komið fram, at kært kann ikki verða um góðkenningina hjá Yvirfríðingarnevndini. Soleiðis er landsstýrismaðurin við umhvørvismálum settur uttan fyri alla ávirkan.

Tað tykist ikki, sum SEV hevur nakað umhvørvissandlit (valla eru mong, ið spyrja eftir tí) og hevur tíverri heldur ikki avdúkað fítkiligar framtíðarætlanir við øðrvísi orkukeldum.

Ruskrúgvur í vøkstri

Búskaparvøksturinn í Føroyum hevur verið stórvir seinastu 20-30 árin. Búskaparlíga kreppan, ið byrjaði fyrst í nítiárunum, er nú hasað av, og tað gongur stöðugt frammá. Hetta sæst aftur á rusknøgðunum á brennistöðunum báðum, ið nú, vegna stöðdina, eru noyddar at skipa fyri øðrvísi rusk-skiljing Men tað eru bert partar av umhvørvistrupulleikum, ið fylgja við øktum rusknøgðum, sum endurnýtsla kann loysa. Mørk eru fyri, hvussu stórvir partar av rusknøgðunum, ið tað er fíggjarliga ráðiligt og tekniskt møgulegt at endurnýta. Somu avmarkingar eru galdandi fyri skerjingar av tí, ið fer úr brennistöðunum og út í loftshavið. Verða rusknøgðirnar ikki avmarkaðar, fara trupulleikarnir at verða framhaldandi at veka. Tað ræður um at seta sær fyri at fremja arbeiðið at avmarka rusknøgðirnar.

Í stuttum kann sigast, at størsta avbjóðingarnar við-víkjandi rusk í núverandi skipan, eru tørvurin á endurnýtslu- og pantiskipanum og staðbundnum víðgerðar-hættum.

Góðu royndirnar við eini sankutaðingarskipan, ið

– Tað kundi verið sloppið undan summum miskiljingum, um umhvørvispurningar høvdu verið raðfestir longur frammi politiskt og um landsstýrið hevði sakkunnleika í umsitingini, sigur Durita Brattaberg, ið heldur at umhvørvisliga arbeiði landsstýrisins í mestan mun er merkt av eldslókking heldur enn fyribyrging.

Savnsmynd

viðger lívrunnið rusk í Skúgví, har eini 80 fólk búgva, eiga at vera fyrirmynd, soleiðis at fleiri sankutaðingarskipanir verða settar upp á øðrum stöðum. Sostatt slepst undan at flyta lívrunnið rusk langar teinar til tær báðar brennistöðirnar í Føroyum.

Neyðugt er at leggja storri orku í upplýsing um verandi innsavning av umhvørvisdálkingi rusk. Í hesum rusk eru evni, sum eru umhvørvis- og heilsuskaðiliga, og verður ikki rætt atborið, er vandi fyri, at tey kunnu elva til álvarsama umhvørvissdálking og mansskaða. Summi av vandamiklastu evnunum verða sera spakuliga niðurbrotin; onnur als ikki (tungmálmur). Tey savna seg í føðiketunum, og hetta hevur við sær, at tey kunnu hótta lívfrøðiliga margfeldið, føðiveitingina og heilsuna; eisini fyri komandi ættarlið. Endamálið landsstýrisins eigur at vera at tryggja, at at kalla alt umhvørviskaðiligt rusk verður víðgjørt á fullgöðan hátt.

Endurnýtsla neyðug

Málið eigur at vera, at hitt sama fíggjarliga virksemd í landinum, mált í brutto-tjóðarframløislu, eigur at hava við sær munandi minni rusknøgdir. Hetta skal sostatt hava við sær, at vøksturinn í rusknøgðunum verður munandi minni enn framløisluvøksturinn í samfelagnum. Tá ið málið verður sett í lutfall við búskaparlíga vøksturinn, stendur endamálið við og er leyst frá búskaparlíga vøkstrinum.

Aðalreglan um, at dálkarin skal gjalda, eigur at verða hildin. Og stórvir

dentur eigur at verða lagdur á meginregluna um varsemi; tí uppskotnu tiltøkini minka jú av álvara um hót-anirnar móti vistfrøðisskipanini.

Landbúnaðurin

Nógv umhvørvisavbjóðingar, sum smár ella miðalstórvir kommunur í Føroyum meta tær, hava samband við landbúnaðin; serliga dálking frá seyðahaldi. Serstakliga bóndurnir hava tørv á stýring og upplýsing. Einarans evarska lítil partur av tødunum frá landbúnaðinum verður móti áarfriskinum. Størsti parturin av teimum fer í ár-løkir og oman í mølmar, har tey verða skolaði út í havið. Og bert ein lítil partur av súrhøggjøgnum verður nýttur. Hesin lögur er størsti syndarin, tá ið talan er um dálking í ár-løkunum – og soleiðis er hann ein hótan móti áarfriskinum. Í staðin verða stórvir nøgdir av handilstøði innfluttar. Umhvørvisliga, eins væl samfelagsbúskaparlíga, er hetta ein ónatúrliga vónalig loysn.

Trupulleikin verður loystur á einfaldan hátt: Við sankutaðingarskipanum, ið eisini skulu taka ímóti lívrunna ruskinum úr húsarhaldunum. Bøurin kann síðani á einfaldan hátt verða taðaður við tødum úr sankutaðingini, og innflutningurin av handisstöðum harvið verða avmarkaður.

Harumframt eru seyðaravroð vórðin ein stórvir trupulleiki fyri ruskstøðirnar seinastu árin. Orsøkin er, at meginparturin av seyðinum verður flettur heima, og at parturin av avroð-unum (vomb, garnar, høvd og skinn), ið verður nýttur, er í

minking. Rusk frá fletting kundi verið brúkt skynsamligt í biogasskipanum, sum kanska eisini kundu tíkið ímóti rusk úr fiskiðnaðinum.

Eitt líkinda land til vistfrøðiligt seyðahald

Nógv talar fyri, at Føroyar sum heild kundu havt vistfrøðiligt seyðahald. Meginparturin av seyðinum gongur út í Guðs fríu náttúru bróðurpartin av árinum. Eindirnar av innfluttum fóduri eru sera fáar, og nýtslan av heilivági er lítil, samanborin við hana í granlandunum. Størsta avbjóðingin hevði verið at bøtt um handfaringina av tødunum frá seyði, sum verður fódurur í seyðahúsi um veturin. Somuleiðis at forða fyri nýtslu av handilstøðum á bønnum og í størri mun at laga nýtsluna av heilivági eftir tørvinum hjá hvørjum einstøkum dyri.

Til tess at náa málinum, noyðist landbúnaðurin sjálvur, og ikki minst landbúnaðarmyndugleikarnir, at hava eina tilvitaða hugsan um vistfrøðiligan landbúnað, og leggja orku í at venda gongdini hin rætta vegin. Farið eigur at verða undir landbúnaðarráðgeving, ið fatar um fígging, vistfrøði og byggifrøði.

Mentunarlandslagðið

At verja og umsita forminni og mentunarumhvørvi snýr seg um at røkja mentunararvin. Forminnini eru saman við náttúrutilfeinginum høvuðslutirnir í umhvørvis- og tilfeingisumsitingini sum heild. Tey eru týðningarmikið vitanar- og nýtslutilfeingi, og partur

av grundarlagnum undir lívsvirði fólksins. Standfesti og søguligur samhangur í náttúrliga umhvørvinum veita trygd og samleika eins og mentunararvurin umboðar stórvir upplivingarmøguleikar og fagurfrøðiliga virði.

Varðveita vit mentunarlandslagðið, so endurvinnu og tryggja vit okkum mista vitan. Hetta kann stuðla upp undir at loysa nýggjar trupulleikar og at taka av avbjóðingum í arbeiðinum at menna eitt vistfrøðiliga burðardyggt samfelag.

Umráðandi er, at margfeldið í forminum og mentunarumhvørvinum verður umsitit sum nýtslutilfeingi og sum grundarlag undir uppliving og menning av náttúruumhvørvi.

Harumframt eru mentunarlandslagðið og hin óspilta náttúran av størstu ágøðunum fyri ferðamannalandið, Føroyar.

Ferðavinna verður hildin at gerast sera týðningarmikil fyri Føroyar. Landið verður m.a. marknaðarført sum grønt við óspiltari náttúru, og kanningar benda á, at tað júst er hetta, ið útendingar ætla sær at uppliva. Men náttúran er víðkvom, og mark er fyri, hvussu mong kunnu ferðast í henni. Sleppast kann bert undan skaðum, um ætlanir verða lagdar.

Oljuvinna

Umhvørvisliga avbjóðingin í 21. öld verður oljuvinna. Um stutta tíð verður farið undir at bora eftir olju í føroyskum øki. Avbjóðingarnar, ið hava samband við oljuvinna, eru stórvir og fløktari enn tær, Føroyar higartil hava tíkið av. Til

tess at taka av hesi avbjóðingini, er ein grundleggjandi hugburðsbroyting neyðug, serstakliga millum politikarar.

Glottar eru kortini. Ein treyt fyri, at farast kann undir royndarboringar er, at heilsuviðurskiftini, umhvørvið, tryggin og tilbúvgingin skulu vera í lagi, áðrenn skjótul verður settur á.

Tjóðarlígg umhvørvisvernd

Avbjóðingarnar og tráanin í umhvørvispolitikkinum eiga at gerast sjónligari. Hetta ber til at gera við at seta sær umhvørvispolitisk mál. Økismyndugleikar eiga at fáa ábyrgd, tá ið umhvørvispolitikkurin verður framdur. Við grønum skattum og øðrum umhvørvispolitiskum stigum, eiga karmarnir at verða gjørdir, soleiðis at umhvørvisfyrilit verður ein náttúrligur partur av búskapinum. Almenn-ingurin eigur at sleppa fram at umhvørviskunning, og ymsu økini eiga at verða væl umboðað í arbeiðinum at verja umhvørvið.